

ЎЗБЕКИСТОНДА АГРОСАНОАТ КЛАСТЕРЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА УЛАРНИНГ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ТАРАҚҚИЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ

Жўраев Т.Т., Ҳамидов М.Э.

Тошкент молия институти, Тошкент, Ўзбекистон

Мақолада кластер, хусусан, агросаноат кластерларининг иқтисодийдаги аҳамияти ёритилган. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги тараққиётида агросаноат кластерларининг тутган ўрни, ўзига хос хусусиятлари ва ривожлантириш йўналишлари келтирилган.

Таянч сўзлар: кластер, қишлоқ хўжалиги, агросаноат кластери, интеграция, фермер хўжалиги, рақобатбардошлик.

В статье изложена роль кластера, в частности агропромышленных кластеров в экономике. Роль агропромышленных кластеров в развитии сельского хозяйства Узбекистана характеризуется его особенностями и тенденциями.

Ключевые слова: кластер, сельское хозяйство, агропромышленный кластер, интеграция, фермерское хозяйство, конкурентоспособность.

КИРИШ

Ҳозирги глобаллашув шароитида интеграцион жараёнлар жаҳон хўжалиги ва миллий иқтисодий даражасида ҳамда унинг турли бўғинлари кўламида рўй беради. Бу жараён ўз навбатида мос келувчи коммуникацион тизим ва инфратузилма муассасаларини тақозо этади.

Ҳар қандай даражада интеграцион жараёнлар хўжалик юриштиринг муайян шакллари орқали рўёбга чиқарилади. Жаҳон хўжалигида бу трансмиллий компаниялар бўлса, миллий иқтисодий даражасида пировард маҳсулот ва хизматлар яратишда иштирок этувчи ҳудудий ёки тармоқлараро кесимдаги “ягона технологик занжир” га боғланган барча ишлаб чиқарувчи (хизмат кўрсатувчи) ларни ўз ичига олган “кластер” лардир.

Иқтисодий ривожланишининг анъанавий усуллари етарли даражада самарадорликни ва рақобатбардошликни таъминлай олмаётган ҳозирги даврда инновацион тараққиёт йўлига ўтиш янги иқтисодий тузилма “кластер” ларни жорий этишни тақозо этади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Кластер назариясининг асосчиси М.Портер рақобатбардош, бир тармоққа тегишли корхоналарнинг турли мамлакатларда тарқоқ жойлашганлигини, уларнинг бир мамлакат, қолаверса, маълум бир минтақада тўпланиш хусусиятига эга эканлигини кўрсатган. Саноат ва бошқа тармоқлардаги кластерлар фаолияти ўрганилганда, кластер тизимидан ташқаридаги тармоқларга нисбатан рақобатда

устунлиги ҳамда улар жойлашган минтақалар аҳолисининг турмуш даражаси ҳам юқорилиги аниқланган.

Бир гуруҳ америкалик олимлар, жумладан М.Енрайт, С.Резенфельд, П.Маскелл, А.Маршалл, М.Сторпер ва бошқаларнинг кластер ҳақидаги назарияларида кластер - ҳудуддаги таълим, фан, технологик, иқтисодий ва бошқа хизмат кўрсатувчи субъектлар фаолияти билан уйғунлашган тизим эканлиги ҳамда ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатда устунлигини таъминлаши кўрсатилган.

Ж.Даннинг, К.Бримен ва бошқа британиялик олимларнинг назарияларида кластер - ўзаро ҳамкорликдаги институтлар тизими эканлиги қайд этилган.

Мигранян А.А.нинг фикрича, кластер “иқтисодий фаолиятнинг нисбатан самарали ва бир-бири билан боғлиқ турларининг мажмуи, яъни муваффақият билан рақобат қилувчи ўзаро боғлиқ гуруҳлар тўплами бўлиб, тармоқ, миллий ва жаҳон бозорларида рақобатчилик вазиятини таъминлаб беради”.

Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар тажрибаси барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, инвестицион фаолликни ва жозибадорликни ошириш, рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришда кластерларнинг ўрни юқори эканлигини кўрсатади. Жаҳон экспертларининг таъкидлашича, кластер механизмидан фойдаланиш бугунги кунга келиб, дунёнинг етакчи мамлакатларида иқтисодиётнинг деярли 50 фоизини эгаллаган.

М.Портер ва М.Енрайтларнинг кластерлашган минтақалар корхоналарида меҳнат унумдорлиги 1,5 баробаргача, иш хақи эса 30 фоизгача кўп бўлиши, ишлаб чиқариш ва илмий изланиш билан шуғулланадиган ходимларнинг меҳнатларини янада кўпроқ рағбатлантиришга ва рақобатбардош товарларни яратиш учун имтиёзли шароитларнинг мавжуд бўлиши каби кластер механизмнинг устувор томонларини кўрсатишган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Кластерлар нафақат иқтисодиётнинг реал сектори, тармоқ ва соҳаларини, балки ижтимоий соҳа (таълим, фан) ларни қамраб олади.

Кластерлар ташкилий-иқтисодий шаклига кўра икки тоифага ажратилади:

1. Аниқ бир турдаги пировард товар (хизмат)ни ишлаб чиқаришда қатнашувчи вертикал ва горизонтал боғлиқликда жойлашган корхона ва хўжаликларни ўз ичига олган кластерлар.

2. Географик нуқтаи назардан бир-бирига яқин жойлашган, ишлаб чиқариши ўзаро боғлиқ бўлган компания, корхона, муассаса ва ташкилотлар мажмуини ўз ичига олган кластерлар.

Кластернинг ҳар иккала шаклида унинг таркибига кирган хўжалик юритувчи субъектлар ўзларининг иқтисодий ва молиявий мустақиллигини йўқотиб, фақат ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) мустақиллигини сақлаб қолади.

Эркин иқтисодий зоналар, инновацион марказ (технополис)лар, логистика марказлари, эркин илмий-техникавий зоналар, илмий ишлаб чиқариш марказлари кластер тизимини ривожлантиришнинг зарурий шарт-шароитлари ҳисобланади.

Агросаноат кластерлари қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар, унга ишлаб чиқариш воситаларини етказиб берувчи, маҳсулотини қайта ишловчи саноат тармоғи корхоналари, тармоққа хизмат кўрсатувчи (кимёвий, ветеринария, уруғчилик, наслчилик, фан ва ҳ.к.) соҳалар, пировард маҳсулот сотишни амалга оширувчи тижорат муассасалари ҳамда турли бошқа иқтисодий инфратузилма объектларини қамраб олади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Энг аввало, агросаноат комплекси ва унинг локомотиви, яъни ҳаракатга келтирувчи кучи бўлган кўп тармоқли фермер хўжаликларини изчил ривожлантиришга эътибор қаратилади”[1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш” номли бандида фермер хўжаликлари, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароит яратиш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, ташиш ва сотиш, агрокимё, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматлари кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш[2] ва бошқа муҳим вазифалар белгилаб берилган.

Республикада иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида бутун агросаноат мажмуасининг тараққиётини белгилаб берувчи ҳудудий пахтачилик-тўқимачилик кластерлари муҳим ўрин тутди. Чунки пахта-тўқимачилик кластери нафақат енгил саноатни, балки ўз ичига қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат саноати, фармацевтика, қурилиш маҳсулотлари ишлаб чиқариш каби ўнлаб тармоқларни ҳам қамраб олади.

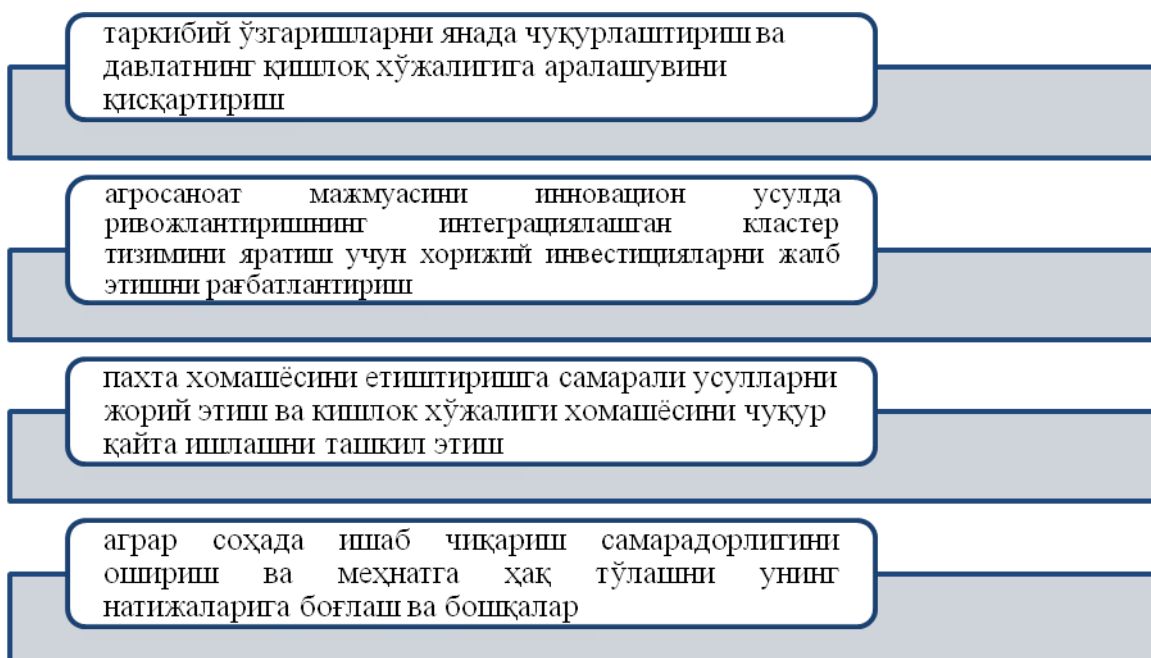
Ўзбекистонда енгил саноат ҳамда тўқимачилик тизимида кластерларни шакллантириш масаласи мамлакат миқёсида эмас, балки минтақалар - вилоятлардаги аниқ ижтимоий-иқтисодий шароитлар асосида, кластернинг назарий моҳиятидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилаётгани энг оқилона ва самарали йўллардан биридир

Мамлакатимизнинг Бухоро, Сирдарё ва Навоий вилоятларида кенг кўламда бошланган кластер тажрибаси бошқа вилоятларда ҳам шу тизимга тегишли объектларни барпо этиш билан давом эттирилмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда миллий иқтисодиёти учун замонавий бўлган, саноатнинг инновацион тури кластер механизмидан фойдаланиш, хусусан, пахта-тўқимачилик кластерларида “пахта хомашёсини етиштириш - қайта ишлаш - тайёр маҳсулот” кўринишидаги 100 фоиз чиқитсиз ишлаб чиқариш объектлари ташкил этилмоқда. Чунки пахтачилик - тўқимачилик кластерларида пахта хом ашёсини етиштириш учун ерларни тайёрлаш, пахтани экиш, етиштириш, йиғиштириб териб олиш, қайта ишлаш ва бирламчи қайта ишлашдан олинган маҳсулотларни чуқур қайта ишлаш йўли билан халқаро стандартларга мос келувчи юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларнинг реализацияси билан шуғулланувчи корхоналар битта бошқарув тизимида бирлашади.

Республикамиз қишлоқ хўжалиги ва унга туташ тармоқларга хўжалик юритишнинг янги шакл ва усуллари қўллаш, сўзсиз бутун мамлакат иқтисодиёти ва, хусусан, унинг аграр тармоғининг кескин тараққиётига олиб келади.

Агросаноат кластерларининг, хусусан, пахтачилик - тўқимачилик кластерларини ташкил этиш қўйидаги мақсадларга қаратилган:

1-расм. Пахтачилик – тўқимачилик кластерларини ташкил этиш мақсадлари[6].

Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепсиясида Ўзбекистон аҳолисининг ўсиб бораётган эҳтиёжларини тўлароқ қондирадиган ва юқори даражада қайта ишланган маҳсулотларнинг ва янги мева-сабзавот экинларининг экспортига мўлжалланган юқори технологияли қишлоқ хўжалигини шакллантириш мақсад килинган. Буни қуйида келтирилган жадвал маълумотларидан ҳам кўриш мумкин:

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ривожланиш ва унинг прогнози кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2017	2035
Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш, млрд АҚШ доллари	8,3	35,7
Қишлоқ хўжалигида бандлик, %	29	12,2
Қишлоқ хўжалиги маҳсулдорлиги, минг АҚШ доллари/иш билан таъминланганлар	2,2	15,6
Шўрланган суғориладиган ерлар улушининг камайиши %	48,6	15
Эрозияга тушадиган ерлар улушини камайиши, %	14,6	5
Алкогол маҳсулотлари экспорти, млн АҚШ доллари	21	80
Узумзорлар ўртача ҳосилдорли, тонна/га	4	10
Қишлоқ хўжалиги учун йиллик сув истеъмоли, умумий сондан %	90	70
Очин-тўқинликнинг тарқалиши, умумий аҳолининг %	6,3	0

Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепсиясида қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун қўйилган мақсадга эришишда қуйидаги вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилган:

- Минтақавий қишлоқ хўжалиги кластерларини яратиш;
- Юқори қўшимча қийматга эга тайёр маҳсулотини экспортга йўналтириш;
- Қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш;
- Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, саралаш ва қайта ишлаш учун 15-20 та марказ яратиш;
- Халқаро сифат стандартларини қабул қилиш ва бошқалар.

Мухтасар қилиб айтганда, пахтачилик-тўқимачилик кластери услубида қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ташкил этилиши тармоқнинг интеграциялашуви ва ишлаб чиқаришга янги инновацион ғояларни татбиқ этиш имкониятини беради. Бунинг натижасида эса меҳнат ва моддий ресурслардан

самарали фойдаланиш, экспорт имкониятларини кенгайтириш, ижтимоий масалалар ҳал этилади. Зеро, агросаноат кластерлари қишлоқ хўжалиги тараққиётини белгилаб, фермер хўжаликлари фаолиятини замон талабларидан келиб чиққан ҳолда ривожлантиришга ёрдам беради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Кластер тизими орқали ривожланиш қуйидаги мақсадларга эришишга йўналтирилади:

- ишлаб чиқариш, инвестицион фаолиятни ривожлантириш ҳамда бандликни таъминлаш;

- ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар харажатларини камайтириш ҳисобига маҳсулотлар сифатини яхшилаш, пировардида эса товарлар рақобатбардошлигига эришиш;

- янги технология ва инновацияларни жорий қилиш ҳисобига минтақавий ва жаҳон бозорларида мамлакатнинг нуфузи ошиб, рақобатбардош бўлиши таъминланади.

Умумий хулоса қилиб айтганда, агросаноат кластерлари мамлакат қишлоқ хўжалиги тараққиёти учун иқтисодий ўсишнинг “драйвери” вазифасини бажаради. У қўшимча қийматли, рақобатбардош ва экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлайди ҳамда алоҳида корхоналарнинг рақобатдаги устунлигини кучайтиради. Агросаноат кластерлари қишлоқ хўжалиги тараққиёти ҳамда мамлакат иқтисодиёти рақобатбардошлик даражасини оширишнинг инновацион йўлларида бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-оммабоп рисола. Т: “Маънавият” 124-б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // “Халқ сўзи”. 2017 йил 8 февраль.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги “Бухоро вилоятида замонавий пахта-тўқимачилик кластерини тузиш бўйича чоратадбирлар тўғрисида”ги 2978-сонли Қарори.

4. “Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришларини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг № 744 сонли қарори. 2018 йил 19 сентябрь.

5. Раҳматов М.А., Зарипов Б.З. Кластер – интеграция, инновация ва иқтисодий ўсиш. Рисола. Т.: “Zamin Nashr” нашриёти, 2018 й. 164 б.

6. Маматов А.А., Жўраев Т.Т. Пахтачилик – тўқимачилик кластери аграр соҳани инновацион ривожлантириш омили// “Молия” илмий журналі №6, 2018 й. Б 58.